

Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 17 від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлєва Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «**Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень**», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Гончарук Т. Г.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ІСТОРІЯ «ТИПОГРАФІЯ ЮХИМА ІВАНОВИЧА ФЕСЕНКА» <i>Засоба Катерина, Водько Владислав</i>	68
СТРУКТУРА ДОМОГОСПОДАРСТВ с. МАЧУХИ ЗА ГЕНЕРАЛЬНИМ ОПИСОМ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1766 р. <i>Кисляк Ростислав, Коваленко Оксана</i>	75
ГОРДІЙВСЬКИЙ МОГИЛЬНИК: АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ <i>Климович Владислав, Павленко Софія, Бруяко Ігор</i>	85
ІСТОРІЯ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ <i>Ковальчук Анна, Бабенко Людмила</i>	95
НЕОЯЗИЧНИЦТВО В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ– ПОЧАТОК ХХІ ст.) <i>Корнійчук Руслана, Діанова Наталія</i>	103
РОЛЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДРУКАРЕНЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХVI-ХVII СТ. <i>Коришунів Іван, Сєкерська Олена</i>	111
ЮРІЙ ЛИПА, МИХАЙЛО ВАСИЛЬЧЕНКО, ДМИТРО БУЗЬКО: ДОЛІ УЧАСНИКІВ ОДЕСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ГУРТКА <i>Кучеренко Світлана</i>	120
ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У США <i>Ліверук Валерія, Плаксивий Павло, Савченко Вітор</i>	128
АРХЕОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕЧЕРИ ІЛЛІНКА <i>Лукинюк Максим, Сєкерська Олена</i>	135
ФРАНЦУЗЬКА ГРОМАДА В ОДЕСІ У ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД <i>Малога Олексій, Діанова Наталія</i>	143
ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ В ОДЕСІ: ПОШУК НОВИХ РЕАЛІЙ 1925-1929 РР. <i>Матієнко Олена, Савченко Віктор</i>	152

Коршунов Іван, здобувач другого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Сєкерська Олена, к.і.н., завідувач кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(477)"15/16":281.5

РОЛЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДРУКАРЕНЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI-XVII СТ.

Анотація. Стаття досліджує роль протестантських друкарень у формуванні освіти на українських землях XVI-XVII ст. Аналізується діяльність друкарень у Панівцях, Несвіжі, Шарош Потоці та інших, їхній внесок у книжну культуру, навчальний процес і зв'язок з європейськими освітніми тенденціями.

Ключові слова: освіта, друкарство, протестантизм, реформація.

Вступ. У другій половині XVI — першій половині XVII століття українські землі стали ареною активних релігійних, культурних та освітніх змін, зумовлених впливом Реформації та загальноєвропейських процесів модернізації. Важливою складовою цих трансформацій стало протестантське книгодрукування, яке відіграло одну з ключових ролей у формуванні нового освітнього простору. Саме через друковане слово поширювалися реформаторські ідеї, формувалися основи новітньої педагогічної думки та створювалися умови для доступнішого навчання. У цьому контексті особливу цінність становить вивчення діяльності протестантських друкарень як одного з інструментів інтелектуального впливу на суспільство.

Вплив протестантських друкарень на культуру та освіту України можна прослідкувати в роботах В. І. Любашенко, В. О. Балух, Я. Д. Ісаєвича, але в них він описується в контексті загального поширення протестантизму по території України. Тому проблема впливу саме протестантських друкарень на розвиток освіти на українських землях залишається недостатньо розкритою. Більшість наукових розвідок зосереджується на православних та католицьких освітніх центрах, залишаючи протестантський фактор у тіні.

Метою цієї статті є проаналізувати внесок протестантських друкарень у формування освітнього середовища на українських землях XVI–XVII ст. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

- дослідити діяльність ключових протестантських друкарень (у Панівцях, Несвіжі, Шарош Потоці тощо);
- проаналізувати зміст їхньої видавничої продукції та її освітню спрямованість;
- визначити зв'язок між друкарською діяльністю та функціонуванням шкіл.

Методологічну основу дослідження становлять історико-порівняльний та джерелознавчий методи, що дозволяють ґрунтовно проаналізувати як первинні історичні документи, так і сучасні наукові інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. На початку XVII століття в містечку Панівці почав діяти видавничий осередок, у якому друкував свої праці Ян Зігровський (1574–1624), уродженець Верушова та магістр філософії Краківського університету. Серед його творів особливу увагу привертає польськомовний памфлет «Гонець католика реформованого», у якому він гостро критикує католицьке вчення та порівнює його з протестантськими доктринами.

Окрім того, в Панівцях було надруковано латиномовну працю Зігровського «Тези на антитези... Р. Белларміно» (1609 рік), присвячену Миколі Потоцькому. У цьому творі міститься 70 тез, спрямованих проти культу святих. Варто також зазначити, що саме

в цьому виданні вперше побачив світ поетичний твір Андрія Добрянського.

«У Панівецькій друкарні побачили світ деякі праці інших кальвіністських авторів: у 1609 р. виходить твір Павла Гіловського “Коротка розповідь про спосіб спокуси церкви християнської”, присвячений Хр.Сененському» [1, с. 136]. Видання містило також вірш Яна Зігровського та вступне слово до читача. Того ж року з’явилася польськомовна брошура Яна Хоцімовського «Коротка дискусія про грамоту царя Костянтина», у якій автор критикує незаконність прагнення папського престолу до політичного панування. Роком раніше, у 1608 році, в Панівцях також була опублікована невелика латиномовна поетична брошура, автором якої був ректор місцевої школи Бальтазар Палятин.

На Закарпатті виявив активну видавничу діяльність Ян Амос Коменський, «батько педагогіки». «Впродовж чотирьох років йому вдається налагодити у Шарош-Потоці друкарню при кальвіністській школі та опублікувати тут більшість праць, написаних на Закарпатті [1, с. 137]. Окрім статуту «Закони добре організованої школи» — об’ємного дидактичного посібника, ілюстрованого власноруч виконаними схемами, — у Шарош-Потоці побачили світ також інші праці Коменського. Серед них — латиномовні та чеськомовні видання «Школа-гра», «Про культуру здібностей», бібліографічний методичний посібник, а також доповнення до його попередніх праць, виданих у Лешні: «Вестибюль» і «Відкриті двері мов». Окремо варто згадати і шкільні театральні п’єси, створені у 1653–1654 роках.

Саме в Шарош-Потоці Коменський написав і свій перший ілюстрований підручник — «Світ у малюнках», який також планував видати на Закарпатті. Проте реалізувати цей задум на місці не вдалося через відсутність граверів, здатних виконати необхідні ілюстрації. Згодом цей твір був надрукований у 1657 році в Нюрнберзі й з часом отримав широке визнання, перевидавався в багатьох країнах Європи.

Значного розголосу набула друкарня, що діяла у Несвіжі — тодішній резиденції Януша Радзивілла. Хоч вона і не знаходилась на етнічних українських землях, проте мала значний вплив на

тогочасну Україну, зокрема освіту Її заснування датується 1562 роком, і належала вона руському просвітителю-шляхтичу Матвію Кавечинському та його братам.. Саме в цій друкарні вийшов друком перший примірник “Катихисисъ то есть наука стародавняя хр(ис)тіанская о(т) светого писма [...]” (далі – “Катехизис”) — на 65 років раніше за аналогічне шведське видання. Твір був написаний слов’яно-руською мовою, наближеною до живої розмовної, автором якого став Симон Будний. «Свою працю видавці супроводили вступом-зверненням до молодих читачів. У присвяті Несвізького “Катехизису” синам князів Радзивіллів і для усіх “простих людей” читаємо заклик до самостійного пізнання людиною Божої Істини» [2, с. 179].

У 1570 році в Несвіжі було надруковано ще одну важливу пам’ятку — польський переклад Нового Завіту, здійснений Шимоном Будним. Приймаючи соцініанські погляди та не погоджуючись із низкою положень, викладених у Берестейській Біблії, він вирішив створити власний переклад.

Говорячи про якість друку в цій друкарні Іван Огієнко в своїй роботі «Історія Українського друкарства», пише наступні слова: «Черенки несвіжських друків цілком подібні до черенків Скорининих — празьких та віленських. І може правдива думка, що частина Скорининої друкарні попала до Несвіжу» [3, с. 24].

У XVI–XVII століттях на території України діяли також так звані мандрівні друкарні — приватні видавництва, що належали шляхті або магнатам, здебільшого протестантським покровителям. Такі друкарні час від часу відкривались у їхніх маєтках, зокрема у Тарнавських, Гербутів, Радзивіллів, Ходкевичів. Однією з таких приватних друкарень володів соцініанин Василь Тяпинський, який діяв у Хорошеві. Його ім’я пов’язують із першим друкованим перекладом Євангелія слов’яно-руською мовою. Як зазначав Дмитро Антонович: ««коли шукати початків друкарського мистецтва на Україні між пам’ятками, що дійшли до нашого часу, то найкраще було б базуватися на Євангелії Василя Тяпинського... це видання продиктоване українською свідомістю, українським патріотизмом, гуманістичними ідеями, друковане по-слов’янськи і з рівнобіжним українським перекладом» [4, с. 116].

Протестанти активно займалися друком не лише релігійної, а й світської літератури — цей факт нерідко залишається поза увагою під час вивчення історії конфесії. У протестантських друкарнях другої половини XVI — першої третини XVII століття з'являлися переклади праць західноєвропейських мислителів і науковців, твори античних авторів, філософів, а також підручники з гуманітарних і природничих наук. При цьому книги як іноземних, так і місцевих авторів не лише перевидавали, а й перекладали, доповнювали та коментували самі видавці-протестанти. Переклади здійснювалися всіма мовами, які були поширені на території Речі Посполитої, зокрема польською — державною мовою, та латинською, якою послуговувалась освічена і шляхетська верхівка.

«У Речі Посполитій у 1585 р. зусиллями кальвіністських видавців з'явився польський переклад твору Еразма Роттердамського «Лицарство християнське і життя духовне», де піддано гострій критиці суспільні звичаї та мораль феодальної церкви» [1, с. 138].

На основі широкої видавничої діяльності протестантських друкарень у провідних нововірських церквах та в маєтках впливових патронів почали формуватися бібліотеки. Зокрема, за ініціативою Миколи Радзивілла Рудого в Біржах було укладено каталог реформатського архіву, що фактично поклато початок археографічній роботі в протестантському середовищі Речі Посполитої. Серед наукових публікацій, виданих протестантами, трапляються, наприклад, праці антитринітарія Йоганна Гаслера, де розглядаються астрономічні аномалії, а також його дослідження, присвячене боротьбі з інфекційними хворобами. Показовим прикладом є також видання трактату італійського вченого Вергілія Полідора «Про винахідників речей».

«Це — своєрідна енциклопедія знань того часу. Матеріал систематизований в алфавітному порядку. Твір ознайомлює читача з найрізноманітнішими відомостями: як зароджувались ті чи інші ремесла, землеробство, скотарство; коли і чому виникають міста, як споруджуються будинки; як формуються звичаї та обряди, створюються науки й мистецтва, книги і бібліотеки тощо» [1, с. 139].

Видавнича активність протестантів стала яскравим свідченням вагомого внеску цієї конфесії у розвиток книговидання на теренах польсько-литовської держави. Причому це книговидання було передовим як за формою, так і за змістом — воно мало на меті долучення мешканців східних регіонів Речі Посполитої до здобутків європейської культури й науки. Така діяльність мала важливе значення і для духовного життя українських земель. Протестанти активно впроваджували елементи гуманістичної культури, започатковували також і світський літературний процес, тим самим створюючи сприятливе підґрунтя для формування української літератури, розвитку національного художнього слова — як прозового, так і поетичного.

Якщо ж сконцентруватись конкретно на впливі цієї діяльності на освіту, то важливо зазначити, що друкована література використовувалась в першу чергу в навчанні. Друкарні часто засновувались поруч з вже існуючими школами для підтримки їх діяльності. Їх продукція ставала підручником для навчання учнів та студентів цих шкіл. В протестантських школах навчалась не лише протестанти, а багато представників інших конфесій. До прикладу «у “дистриктовій” середній школі у Влодаві, власності Лещинських, а згодом Бучацьких, навчалися діти з шляхетських та міщанських родин, чеські брати, лютерани і православні» [1, с. 124].

Випускники протестантських шкіл часто ставали викладачами в цих школах або школах інших конфесій чи навіть православних. Друковані видання протестантських друкарень наповнювали не лише особисті бібліотеки, а зберігались і використовувались в навіть православних навчальних закладах.

О. Левицький знайшов згадку про вищий реформатський навчальний заклад в Острозі, що є особливо цікавим через схожість його навчальної програми з програмами західноєвропейських протестантських академій. Це звернуло увагу І. Соколова, який спробував виявити спільні риси між діяльністю протестантських і православних навчальних закладів. Історик бачив цю спільність не лише у формах і методах навчання, а й у змісті та тематичному спрямуванні навчальних програм, у певних загальних підходах до

освіти. Це також стосується братських православних шкіл: «Вплив протестантської педагогіки і літератури найочевидніше відчутний в устрої трьох шкіл: львівської, віленської та київської», а також «в діяльності луцької греко-слов'янської школи» [5, с. 426].

У багатьох братських навчальних закладах працювали православні викладачі, чиї просвітницькі та богословські ідеї виявляли значну спорідненість із засадами Реформації. Вихованці протестантських шкіл входили до складу викладачів Острозької академії, а сам освітньо-релігійний центр у Острозі підтримував активні зв'язки з кальвіністськими та социніанськими навчальними установами, розташованими на Підляшші й Волині. Крім того, він мав контакти з громадами нововірівців у Лабуні, Острополі, Старокостянтиніві та самому Острозі. Багато в чому це пов'язано з політикою Костянтина Острозького, який бажав об'єднання з протестантами і як зазначає Михайло Грушевський: «підтримував близькі і приязні відносини з євангеліцькими кругами (старша його донька була замужем за головою соцініан, Яном Кишкою, старостою жмудським, друга за Криштофом Радивилом, воєводою виленським, промотором кальвінів)» [6, с. 77].

Окремо варто відзначити вклад социніан та їх друкарень в розвиток освіти. Адже їх видання та школи сприяли порушенню багатьох соціальних та філософсько-етичних питань, що пов'язано з їх особливостями віровчення. Як зазначив Орест Левицький «ніхто не зробив так багато для освіти у XVI і XVII ст., як саме социніани, в жодному віросповіданні не було стільки вчених сеньйорів або пасторів і таких взірцевих учителів» [7, с. 412].

Зусиллями протестантів світ побачив сотні друкованих видань, які мали величезний вплив на освітнє середовище українських земель. Сприяли поширенню європейських тенденцій, гуманістичних ідей та вільнодумства в тогочасному суспільстві. І хоча під тиском зовнішніх факторів та політичного утиску протестантство було придушене та мусило піти в підпілля, його вплив та ідеї залишались в розумах поколінь ще багато років культивуючи ідеї свободи думки та віросповідання. Незважаючи на ускладнений цензурою та переслідуваннями тих років пошук інформації про діяльність протестантів на українських землях,

подальші дослідження можуть відкрити невідому сторінки діяльності протестантських друкарень та роль в розвитку освіти.

Список використаних джерел

1. Історія релігії в Україні / ред. П. Яроцький. Київ : Світ Знань, 2002. Т. 5 : Протестантизм в Україні. 424 с.
2. Любашенко В. Вплив європейської Реформації на протестантські переклади Біблії у Київській митрополії. Науковий щорічник “Історія релігій в Україні”. 2022. № 32. С. 175–187. URL: <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2022-32-1-175-187> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Огієнко І. Історія українського друкарства. Вінніпег : Волинь, 1983. 418 с.
4. Антонович Д. Українська культура. Мюнхен : Укр. техн.-госп. ін-т, 1988. 517 с.
5. Соколов И. Отношение протестантизма к России в XVI и XVII веках. Москва : Э. Лиснер и Ю. Роман, 1880. 449 с.
6. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / ред. П. Вовк. Київ : Освіта, 1992. 191 с.
7. Левицький О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси. Киевская старина. 1882. Т. 6. С. 401–432.

Korshunov Ivan, a second-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Siekerska Olena, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

THE ROLE OF PROTESTANT PRINTING HOUSES IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINIAN LANDS IN THE XVI-XVII CENTURIES

Abstract. *The article explores the role of Protestant printing houses in the formation of education in the Ukrainian lands of the 16th–17th centuries. It analyzes the activities of printing houses in Paniivtsi, Nesvizh, Sárospatak, and others, their contribution to book culture, the educational process, and their connection with European educational trends.*

Key words: *education, printing, Protestantism, Reformation*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.